

УДК 343.211

В. П. Тихий

*доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України*

КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Відповідно до Конституції України (ч. 2 ст. 8, ст. 18, п. 22 ч. 1 ст. 92) Кримінальний Кодекс України (далі – КК) передбачає, що він ґрунтується на Конституції України та на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права (ч. 1 ст. 3).

КК чітко слідує конституційним вимогам демократичної, соціальної, правової держави, визнанню людини, її життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки найвищою соціальною цінністю, конституційному принципу верховенства права зі всіма наслідками, що випливають із цього притаманними кримінальному праву цивілізованих країн, зокрема законності, рівності громадян перед кримінальним законом, справедливості, гуманності кримінального закону та покарання, індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання тощо.

КК виходить зі своєї підлеглості Конституції України (підконституційності) й відтворює конституційний принцип "Nullum crimen, nulla poena sine lege" – "немає злочину, немає покарання без вказівки на це в законі". З цього принципу випливає те, що застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією забороняється (ч. 4 ст. 3 КК). Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину (ч. 1 ст. 2 КК),

тобто передбаченого Кримінальним кодексом суспільно небезпечного винного діяння (дії або бездіяльності), вчиненого суб'єктом злочину (ч. 1 ст. 11 КК). Таким чином, відсутність у Особливій частині КК норми, що встановлює кримінальну відповідальність за певне діяння, виключає можливість визнання його злочином, навіть якщо таке діяння становить суспільну небезпечність.

КК криміналізує, тобто визначає злочинною і караною, тільки конкретну поведінку – діяння (дію або бездіяльність). Морально-психологічні якості людини, стан її свідомості, думки, погляди, переконання, якими б негативними вони не були, не можуть розглядатися як злочинне діяння й отже, не можуть тягти за собою кримінальної відповідальності. Це ще не діяння. "Cogitationes poenam nemo patitur" (ніхто не підлягає покаранню за думки) – думки не караються. Тому їх формування, прояв, виявлення умислу на вчинення злочину не можуть визнаватись злочином. Для настання кримінальної відповідальності недостатньо встановлення злочинного наміру, необхідно вчинення ще і злочинного діяння.

Тільки суспільно небезпечні діяння забороняються й можуть бути заборонені кримінальним законом під загрозою покарання, тільки вони можуть розглядатися як стадії злочину (ч. 1 ст. 11 КК).

Суспільна небезпечність, як обов'язкова матеріальна (змістовна) ознака злочину згідно із ч. 2 ст. 11 КК, означає, що діяння (дія або бездіяльність) заподіює істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі, тобто об'єктам кримінально-правової охорони, або створює реальну можливість (загрозу) заподіяння такої шкоди. Ця ознака є об'єктивною соціальною властивістю злочину, розкриває його соціальну природу (суть), дає його матеріальне визначення – відповідає на запитання, чому саме такі форми (види) поведінки людини забороняє

законодавець під загрозою застосування такого державного примусу, як покарання.

Діяння (дія чи бездіяльність), яке не спричиняє істотної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони й не створює загрози заподіяння такої шкоди, не може розглядатися як злочин, тому що воно позбавлене такої властивості, як суспільна небезпечність.

Не є злочином дія (або бездіяльність), яка хоча формально й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла й не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК).

Кримінальний кодекс декриміналізував, тобто виключив із своїх норм відповідальність за такі діяння, які не мали суспільної небезпечності, притаманної злочину, або втратили її. Так, за новим КК готування до злочину невеликої тяжкості, тобто підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення такого злочину, або інше умисне створення умов для його вчинення, не тягне за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 14).

На підставі та в розвиток ст. 58 Конституції України – про те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ч. 1); ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися як правопорушення (ч. 2), – КК передбачив, що у всіх випадках до особи застосовується та норма, яка більш сприятлива для неї (ст. 5 КК).

На основі положень Конституції України про те, що юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (ч. 2 ст. 61) та що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному

порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 62), КК закріплює принципи індивідуальної відповідальності особи і лише при наявності її вини за вчинений злочин (ч. 1 ст. 11, ст. 23-25).

Ч. 3 ст. 2 КК передбачає, що ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу. Це положення конкретизує ч. 1 ст. 61 Конституції України, відповідно до якої ніхто не може бути двічі притягнутий до юридичної відповідальності одного виду за одне й те ж саме правопорушення.

Відповідно до ч. 2 ст. 25 Конституції України, яка закріплює заборону вигнання громадян України за межі України й заборону видачі громадян України іншій державі, у ч. 1 ст. 10 КК передбачено, що громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні й які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду.

Конституційний Суд України в Рішенні у справі про Римський Статут Міжнародного кримінального суду роз'яснив, що заборона видачі (екстрадиції) громадян України іншій державі стосується лише національної, а не міжнародної юрисдикції. Вона має на меті гарантувати неупередженість судового розгляду та справедливість і законність покарань для своїх громадян.

Закріплене у ст. 36 КК право кожного на необхідну оборону є важливою гарантією реалізації конституційних положень про те, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ч. 3 ст. 27 Конституції України); кожен має право будь-якими не забороненими засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 5 ст. 55 Конституції України).

У ст. 41 КК зазначено, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження (ч. 3). Особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах (ч. 4). Ці положення конкретизують норму ч. 1 ст. 60 Конституції України, у якій передбачено, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази.

Основою для визначення в КК поняття покарання та його мети (ст. 50 КК) є положення ст. 28 Конституції України про те, що кожен має право на повагу до своєї гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Жодна людина без вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам.

Кримінальний кодекс, базуючись на Конституції України, забезпечує реалізацію її положень у декількох напрямках. По-перше, він захищає конституційні цінності від злочинних посягань. Кримінальне право за своєю природою виконує охоронну функцію. Воно охороняє найбільш важливі суспільні відносини від найбільш небезпечних злочинних посягань.

По-друге, кримінальне право служить запобіганню (профілактиці) злочинів, недопущенню злочинних порушень Конституції України.

По-третє, норми КК повинні не тільки прийматися, але і тлумачитися й застосовуватися відповідно до Конституції України. У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотаннями учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України. Останній відповідно до ст. 150

Конституції України може порушити перед Конституційним Судом України питання про відповідність закону Конституції України.

По-четверте, норми кримінального права з їх точними й вичерпними ознаками складів злочинів та встановленими видами й межами покарань гарантують людей від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності. Норми КК чітко визначають обсяг влади держави (державного примусу) стосовно осіб, що вчинили злочини, а також суб'єктивного права цих осіб у процесі застосування державного примусу (покарання).

Нарешті, у деяких випадках норми Конституції України вимагають застосування норм кримінального права, і навпаки. Так, відповідальність народного депутата України (ч. 3 ст. 80, п. 2 ч. 2 ст. 81 Конституції України), що вчинив злочин, поєднує в собі конституційну і кримінальну відповідальність, а кримінальна відповідальність судді (п. 6 ч. 5 ст. 126 Конституції України) обумовлює конституційну відповідальність судді – звільнення з посади органом, що його обрав або призначив.

Список використаних джерел

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
3. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11.07.2001 № 3-в/2001 // Офіційний вісник України в ід 27.07.2001 р. – 2001. – № 28. – Ст. 1267.

Тихий В. П.

Конституційні основи Кримінального кодексу України

У статті аналізуються конституційні основи Кримінального кодексу України, їх зміст і значення

Ключові слова: Кримінальний кодекс України, Конституція України, принципи права

Тыхий В. П.

Конституционные основы Уголовного кодекса Украины

В статье анализируются конституционные основы Уголовного кодекса Украины, их содержание и значение

Ключевые слова: Уголовный кодекс Украины, Конституция Украины, принципы права

Tykhyy V. P.

The constitutional foundations of the Criminal Code of Ukraine

The article offers the analysis of the constitutional foundations of the Criminal Code of Ukraine, their content and value

Key words: the Criminal Code of Ukraine, Constitution of Ukraine, principles of law